

Tésits Róbert – Alpek B. Levente

**A képzettség, mint területi differenciáló faktor a leghátrányosabb helyzetű
álláskeresőik körében**

1. Bevezetés

A rendszerváltozás előtti foglalkoztatás strukturális sajátosságai, a rendszer felbomlása után jelentősen rányomták a bélyegüket a változásokhoz alkalmazkodni nem vagy nem megfelelően tudó térségek/települések lakosainak életére, akik a hagyományos, 1990 előtt kialakult foglalkoztatási szerkezet megszűnését/dinamikus átalakulását követően nem voltak képesek az új elvárásoknak megfelelni, ezzel is bővítve a mai strukturális munkanélküliség problematikájával sújtottak tömegét. A helyzet megváltozása azokat a személyeket is súlyosan érintette, akik egyébként dinamikusan fejlődő térségekben éltek, jobb alapokkal, anyagi és végzettségbeli háttérrel bírtak. Az ő problematikájuknál azonban sokkalta súlyosabb azoknak a csoportoknak a helyzete, akik valamilyen oknál fogva hátrányokkal indulnak a munkahelyekért folyó versenyben.

A munkaerőpiacon hátrányos helyzetű csoportok problematikájával az utóbbi évtizedben többen, többféle megközelítésben már foglalkoztak, azonban meglepő módon mind a mai napig nem fordítódott kellő figyelem egyfelől a problémák háttérében álló területi egyenlőtlenségek megismerésére, másfelől az esélyhátrányok halmozódására, azaz arra a sajátosságra, hogy éppen a fenti csoportok és térségek esetében a hátrányok többszörösen és egyre nagyobb számban jelennek meg (MAYER J. 2002; Lux J. 2003; ŐRY M. 2005; VÁRADI M. M. 2004; TÉSITS R. - SZÉKELY É. 2007, 2009).

Ugyanakkor a képzettség, mint területi differenciáló tényező jelentőségére ÁBRAHÁM Á. és KERTESI G. (1996) az intertemporális statisztikai modell segítségével már a kilencvenes években felhívták a figyelmet. A vizsgálatukban szereplő változók mellett három kontrollváltozót használtak: a vállalkozások sűrűségét, az ipari foglalkoztatást és az átlagos mezőgazdasági földminőséget. A vizsgált időszak egészében a roma népesség aránya, illetve a körzetek átlagos iskolázottsági szintje bizonyult a munkanélküliség regionális különbségeit alakító döntő tényezőnek. Utóbbi faktor jelentőségre utal, hogy a kvalifikált munkavállalók több vállalat specifikus tudással rendelkeznek, amely elbocsátásukat megdrágítja. Másrészt új beruházások döntően azokra a területekre koncentrálódnak, ahol az iskolázottsági szint magas, hiszen a modern technológiához szakképzett munkaerőre van szükség. A gazdasági kontrollváltozók meglepő módon nem játszottak jelentős szerepet a regionális különbségek időbeli alakulásában.

A jelen vizsgálat területi bázisát képező térség tagjai, a Közép-Dunántúli Régió leghátrányosabb helyzetű két kistérsége, a Sárbogárdi és az Enyingi, amelyek igen komoly foglalkoztatási depresszióval és egyes településeik esetében a leghátrányosabb helyzetű kistérségekre jellemző munkanélküliségi adatokkal bírnak. A vizsgálat fontosságát növeli az a tény, hogy a fenti kistérségek egyébként Magyarország egyik fejletteknek mondható régiójához tartoznak, kedvezőtlen helyzetük pedig olyan speciális okokban gyökerezik, amelyeket eddig még nem, illetve nem kellő mélységben sikerült föltárni. Nem elhanyagolható továbbá, hogy egy adott területi egység gazdasági dinamizmusának kiteljesedését – az esetek többségében – a leggyengébb elem gátolja a legnagyobb mértékben, így akár az egész megyét érintő növekedési gátak is napvilágra kerülhetnek ezek elemzésével. A vizsgált térség, pozíciójából kifolyólag számos egyéb, munkaerőpiaci szempontból (is) érdekes tényezővel bír. Ezek közül kiemelendő a Balaton közelsége, amely, bár Magyarország egyik fejlett területe, nem képes az adott térség dinamizmusának számottevő elősegítésére. Másfelől a vizsgált falvak és városok olyan városhiányos, alföldies térségben helyezkednek el, amelynek foglalkoztatási struktúrájára egyértelmű és domináns hatást gyakorol több közeli nagyváros, például Székesfehérvár, vagy az önmagában is számos érdekes és sajátos problémával küzdő Dunaújváros, illetve Paks is. A céltérség tehát speciális és általános vonások kereszttüzében formálódik, amely kölcsönhatásrendszerek csakúgy a képzettségi viszonyokra és meglátásokra, mint a munkaerőpiaci helyzetre erőteljes hatást gyakorolnak. Jelen írás célja az esélyhátrányok halmozódásával terhelt, foglalkoztatási depresszióval küzdő térségekben élő álláskeresőik munkaerőpiaci területi esélyeinek vizsgálata képzettségük és kompetenciáik elemzésén keresztül.

2. Kutatási módszerek

A munkanélküliek csoportosításával, a leghátrányosabb helyzetű munkavállalóknak a munkanélküliség rendszerében történő elhelyezésével itt nem kívánunk részletesen foglalkozni. A jelen írásban vizsgált csoport relatív esélyhátrány mutató (REM) segítségével felvázolt módszertani és térszerkezeti kérdéseire TÉSITS R. és ALPEK L. korábbi írásában (2013) kitér.

Az elemzés során a hangsúly a primer forrásokra helyeződött, amelyek közül kiemelten fontos szerepe volt egy, a munkanélküliek körében folytatott komplex kérdőíves felmérésnek. Ezen felmérés egyfelől és igen jelentős részben a helyi önkormányzatok, kis mértékben pedig a munkaügyi kirendeltségek segítségével folyt. Célcsoportját a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók köre képezte, mivel azonban ilyen kategória – abban az értelemben, ahogy jelen dolgozat használja és a későbbiekben részletesen is bemutatásra kerül – a statisztikákban nem létezik, keresni kellett egy olyan indexcsoportot, amelynek tagjai jó arányban azonosak voltak a kutatás szempontjából definiált munkanélküliek körével. A magyar foglalkoztatáspolitikai támogatási rendszerében létező, úgynevezett Foglalkoztatás Helyettesítő Támogatásban részesülők köre ennek a célnak kiválóan megfelelt, mivel többségük legalább egy, de inkább az esélyhátrányok többszörös halmozódásával terhelt munkanélküli személy. A felmérés tehát elsősorban rájuk irányult, természetesen nem kizárva azt a lehetőséget sem, hogy például a munkaügyi kirendeltségeknél olyan halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküliek is bekerüljenek a mintába, akik adott esetben a fenti támogatásra nem jogosultak, hátrányos helyzetük azonban jól körvonalazható. A mintegy egy éven át tartó vizsgálat eredményeként közel hétszáz olyan személy töltötte ki a kérdőívet, aki a leghátrányosabb helyzetű munkanélküliek közé tartoztak. Ez, amennyiben a tartós munkanélküliekhez viszonyítva nézzük, mintegy 64,9%-os arány, amely feltételezve, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű munkavállalók köre ennél szűkebb, már alkalmas társadalmilag és gazdaságilag releváns, hasznosítható következtetések levonására. A pontosabb megállapítások érdekében az adatok az alábbi korrekciós technikák alkalmazásával kerültek kiértékelésre:

1. Aggregátumok szerinti elemzés: a túl nagy felbontású kérdések esetében (pl. legmagasabb iskolai végzettség), csoportok képzése történt (pl. alapfokú, középfokú, felsőfokú), amely csoportokba a fenti adatok betagozódtak, így az egyedek kevesebb felé oszlottak el, a kapott kép pedig árnyaltabb, illetve az adott felbontás mellett megbízhatóbb lett.
2. Empirikus és egyéb primer források integrálása: Az interjúk és egyéb megbízható primer források elemeinek az elemzésbe történő beépítésével, a felmérésbe azok véleménye is bekerülhetett, akik esetlegesen a kérdőív kitöltésében nem vettek részt, illetve ezen eredmények alapján a térségi kép is a valóságos általános felé tolhatott el, szemben az esetlegesen alacsonyabb kérdőívszámnál tapasztalható szélsőségekkel.
3. Szekunder adatok integrálása: bizonyos elemek tekintetében a rendelkezésre álló szekunder adatokat is figyelembe véve és értékelve az esetleges kiugró értékek a valósághoz közelíthetőek voltak.

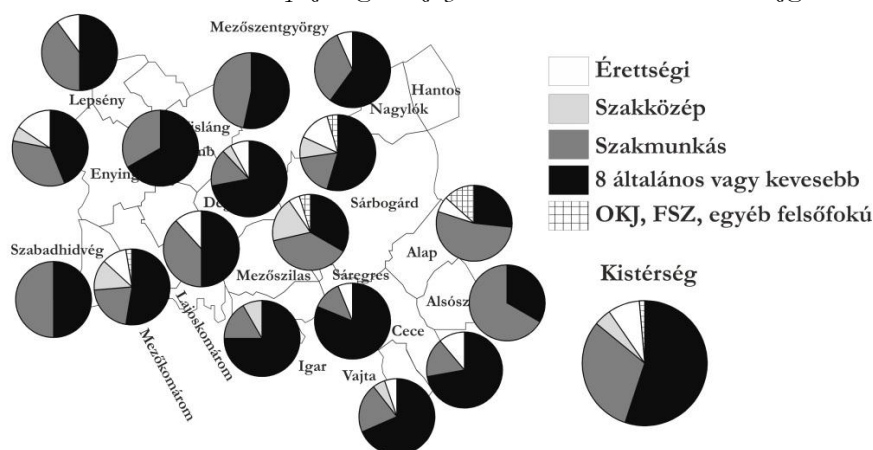
3. Eredmények

3.1. A leghátrányosabb helyzetű munkanélküliek képzettsége

A munkanélküliek csoportjának korábbi, a térségre vonatkozó átfogó, strukturális elemzése (ALPEK B. L. 2012) rámutatott, hogy az alacsony átlagos végzettség nemcsak, a térség egyik legsúlyosabb problémája, hanem a munkaerőpiaci helyzetben tapasztalható területi differenciák egyik okozója is. Az általános áttekintés mellett éppen ezért fontos kitérni arra a problémakörre is, hogy a munkaerőpiactól elszakadó, az ebből fakadó problémák magját képező LHH-s munkanélküliek esetében ez a kérdéskör milyen súllyal és milyen térbeli sajátosságokkal jelenik meg. A térség egészére átfogóan megállapítható, hogy e tekintetben az egyik legsúlyosabb esélyhátrányról van szó, amely ráadásul erőteljes területi differenciákkal is terhelt (1. ábra).

1. ábra

Az LHH-s munkanélküliek képzettségi viszonyainak területi alakulása a vizsgált térségben

Adatok forrása: Saját felmérés

Ami elsőre feltűnik, hogy míg a csak alapkörű, vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya több, mint 50%, addig a szakmunkás bizonyítványt birtoklók hányada alig haladja meg a 30%-ot. Még rosszabb a helyzet abban az esetben, ha a szakközépiskolai, érettségi, vagy bármilyen felsőfokú papírral rendelkezők arányát vizsgáljuk, az LHH-s munkanélküliek többsége ugyanis nem rendelkezik ilyenekkel (85,1%).

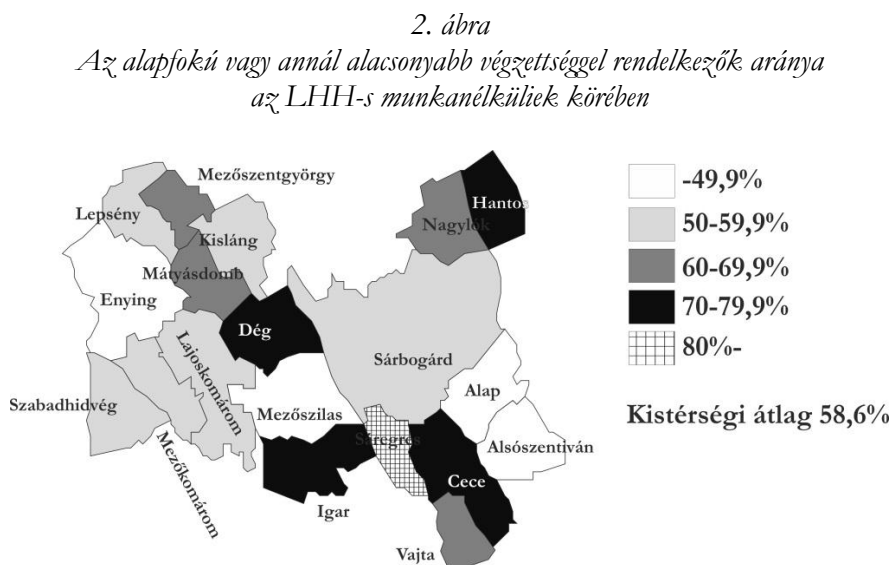
A felsőfokú végzettséget birtoklók köre igen szűk (1,4%), amely egyfelől arra utal, hogy bár több OKJ, FSZ vagy akár BSc, MSc diploma piacképessége megkérdőjelezett, a legrosszabb helyzetbe kerüléstől a felsőfokú képzettség általában „megmenti” a munkaerőpiacra kilépő, ott boldogulni kívánó személyeket. A képzettség fokának emelése tehát nagy valószínűséggel növeli az elhelyezkedési esélyeket, azaz, akár csak egy OKJ-s bizonyítvány megszerzése is az esetek többségében többszörösére növeli a sikeres munkaerőpiaci integráció valószínűségét. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők igen koncentrált területi eloszlást mutatnak. Elsősorban Sárospatakon fordulnak elő, ahol a fiatalabb korszerkezet mellett a nagyobb népességmegtartó képesség is hozzájárul a képzettebb munkaerő helyben maradásához. Alap magas arányát az alacsonyabb egyedszám generálta, így ez esetben a százalékos hányad mögé kell tekinteni. A képzettség megoszlása szempontjából a faluban 3-an rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, ketten OKJ-s bizonyítvánnyal, egy személy felsőfokú szakképzésen elsajátítható papírral, amely személyek életkora kivétel nélkül 20 és 30 év közé esett. Általánosságban is igaz, hogy a magasabb FSZ-, főiskolai vagy OKJ-s végzettséggel rendelkezők átlagosan kilenc évvel fiatalabbak, többségében 20-30 év közöttiek, mint alacsonyabb képzettséggel rendelkező társaik. Azokon a településeken, amelyek kevésbé érintettek a demográfiai válság következményeitől (pl. Sárospatak, Lepsény, Kisláng), tehát magasabb a képzettségi színvonal is, bár, ahogy ez a térségi átlagból látszik, nem jellemző, hogy, valaki LHH-s munkanélküliként magasabb fokú végzettséggel rendelkezzen. A helyzetet tovább rontja, hogy a hátrányos helyzetű munkanélküliek többsége az erőteljesen immobilis álláskereső sorát bővíti, akik nem is nagyon tudnak a megfelelő közép és elsősorban felsőfokú képzettséget igénylő képzőhelyekre eljárni és azok képzésén részt venni, ezáltal pedig munkaerőpiaci esélyeiket – holott, ahogy arról később esik szó igény lenne rá – javítani.

A humán erőforrás-fejlesztés lehetőségei szempontjából az egyik legfontosabb csoportot a középfokú végzettséggel rendelkezők képezik, mivel jelenleg a legtöbb képzés bemeneti követelménye hozzájuk igazított. Ha valaki rendelkezik középfokú bizonyítvánnyal, saját erőből, de gyakran állami támogatással is jó eséllyel indulhat egy-egy az esélyeit érdemben növelő OKJ-s vagy FSZ-bizonyítvány megszerzéséért. Azon személyek elszakadása pedig a munkaerőpiactól, akik valamilyen szakmával rendelkeznek, koránt sem olyan fokú, mint a csak alapképzésben részesülő 8 általánost, vagy még azt sem birtoklók köre. A szakmával, vagy szakközépiskolával rendelkezők esetében a legnagyobb problémát a nem megfelelő képzettség és a súrlódásos munkanélküliség jelensége (elavult a megszerzett végzettség, a munkanélküli esetleg valamely pótlólagos feltételnek nem felel meg, vagy épp az információhiány miatt nem is tud az egyébként meglévő, de ebből kifolyólag számára ismeretlen munkalehetőségről) képezi. Az LHH-s munkanélküliek közül – annak ellenére, hogy a vizsgált térség

számottevő agrárius hagyományokkal rendelkezik – a felmérésben részt vettek mindössze 3%-a tudott felmutatni az agráriumhoz kapcsolódó végzettséget. Közülük legnagyobb számossággal a mezőgazdasági gépészek fordultak elő. Ez a végzettség, bár a térség foglalkoztatási szerkezetét figyelembe véve akár még javíthatna is a munkába állási esélyeken, az agrárium telítettsége, az ágazat munkalehetőségeinek szűkössege, illetve az elavult ismeretanyag miatt valójában nem jelent számottevő versenyelőnyt.

Komoly probléma az is, hogy számos olyan végzettséget lehet a célcsoport tagjainak birtokában találni, amely csupán magánvállalkozóként, vagy egyes ágazatok – például a kereskedelem – erőteljes növekedése esetén növelnék az elhelyezkedés esélyeit (pl. cukrász, bolti eladó, kertész). Ezen vállalkozások elindításához azonban a hagyományosan tőkeszegény és a vállalkozói tudás híján lévő személyek többsége nem rendelkezik megfelelő erőforrásokkal. A képzettségek igen nagy hányada elavult, vagy olyan – aktuálisan – válságágazathoz tartozik, mint az építőipar, amelynek munkaerőigénye szintén erőteljesen alulmúlja a rendelkezésre álló erőforrásokat. Területi szempontból a szakmunkás végzettségűek aránya általában magasabb, mint a szakközépiskolai vagy érettségi bizonyítványt birtoklóké és összességében is, a középfokú és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők részesedése kedvezőbb a jobb munkaerőpiaci rátákkal jellemezhető falvakban és városokban. Az érettségivel rendelkezők köre igen szűk, az LHH-s munkanélküliek mindössze 8,3%-ra terjed ki. Körülbelül az elsődleges probléma a szakma hiánya, illetve, hogy az ilyen végzettséget nyújtó intézmények elsősorban a felsőoktatásba való belépésre és nem a munkaerőpiaci helytállásra készítik fel. Éppen ezért a piaci szféra nem tud mit kezdeni az effektíve szakmával nem rendelkező érettségizettek körével, akik, ha nem tudják vagy akarják folytatni tanulmányaikat a középfokú végzettségűek csoportjának leghátrányosabb helyzetű tagjaivá válnak.

A területi differenciákról a legkézzelfoghatóbb képet a munkaerőpiaci reintegrációt szinte ellehetetlenítő alacsony, vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők arányának települési megoszlása mutatja (2. ábra).

Adatok forrása: Saját felmérés

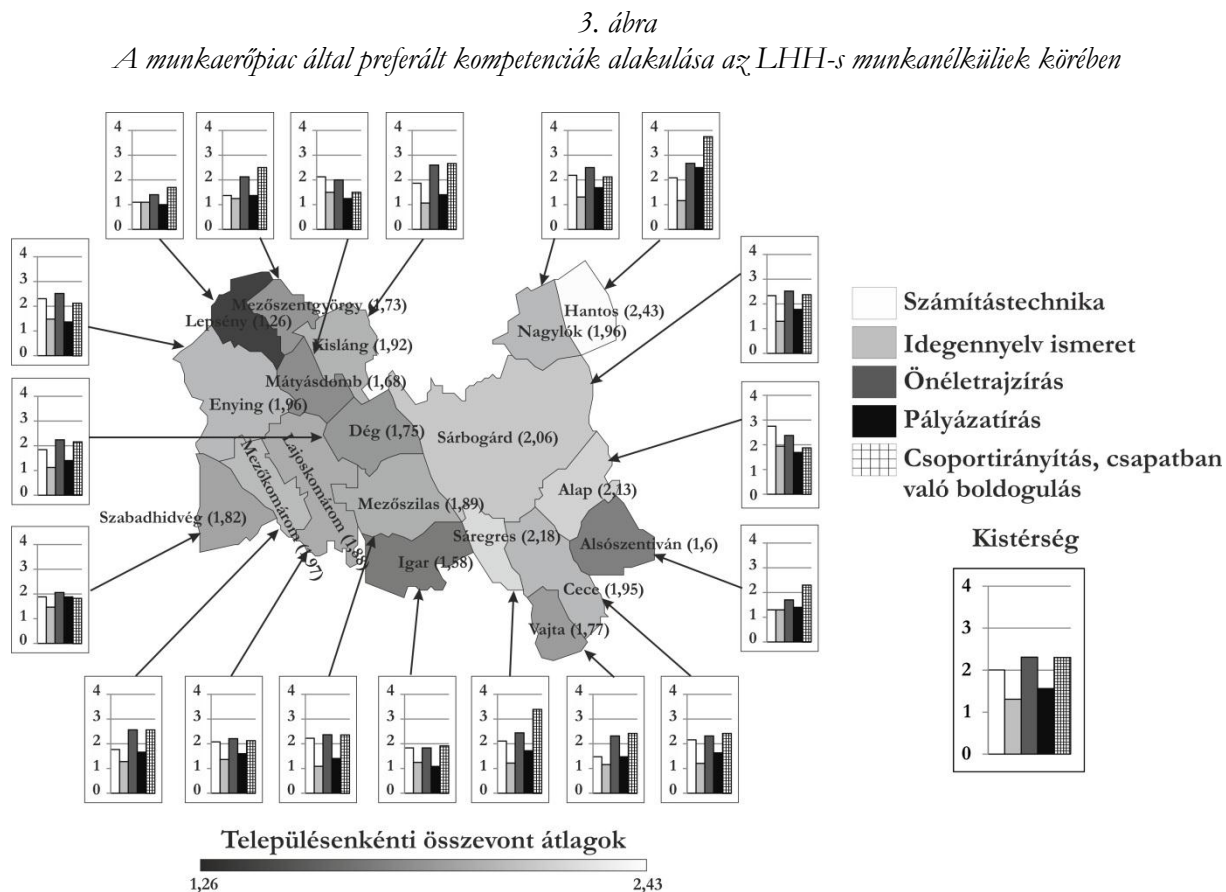
Az alacsony végzettség nem csak közvetlenül (szakma hiánya), de áttételesen is rontja a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés esélyeit. A szakma hiánya és a legalább középfokú végzettséggel rendelkező „konkurens” munkaerő egyértelmű előnye mellett ugyanis a nyolc általános iskolai osztállyal vagy kevesebbrel rendelkező munkavállalók a tapasztalatok szerint az általános kompetenciák tekintetében is alulmaradnak a munkahelyekért folyó versenyben. Az esetenként előforduló, de relatíve kis arányú analfabetizmus mellett ugyanis sokkal gyakoribb a funkcionális analfabetizmus megjelenése, amely nemcsak hogy a piaci szférában történő helytállást, de a munkahelykereséssel járó általános elvárások teljesítését is megnehezíti. Igen komoly probléma, hogy a számítógéphez nem, vagy kevésbé értő, a mindennapi adminisztrációban elvesző személyek nem tudnak megfelelően jelentkezni a különböző képzésekre, illetve passzív eszközökre, támogatásokra, nem áll módjukban a munkaerőpiaci igények figyelemmel kísérése, az azokhoz történő alkalmazkodás. A fenti esélyhátrányok miatt az

alapfokú végzettségű munkavállalók piaci szférába történő elhelyezkedése szinte megoldhatatlan, így esetükben különösen felértékelődik az olyan eszközök szerepe, mint az állami szféra közfoglalkoztatása, vagy a civil szféra munkaerőpiaci reintegrációt segítő lehetőségei. A csoport specifikus problémái indokoltá teszik, hogy számukra speciális és célirányos képzési struktúrákat dolgozzanak ki, mivel a jelenlegi tapasztalatok azt mutatják, hogy a túlnyomórészt érettségire vagy szakmára építő OKJ-s és egyéb képzések nem tudják megfelelő mértékben felvenni és jobb elhelyezkedési esélyekkel kibocsájtani az alapfokú végzettségű munkavállalókat.

Területi szempontból arányuk Sáregresen a legnagyobb (itt a végzettek 81,3%-a rendelkezik alapfokú végzettséggel), amelytől nem sokkal maradnak el Igar (75%) és Cece (72,2%) értékei sem. Dégen 72, Hantoson pedig 75% tartozik a csoporthoz. Ezen települések közül a többség a déli, Dég pedig a nyugati hátrányos helyzetű térséghez tartozik. Összességében a térség munkaerőpiaci szempontból vett hátrányos helyzetét mutatja, hogy a kedvezőbb, de koránt sem túl jó 40-50% közötti értékek mellett a települések többségén a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók több mint fele maximum alapfokú végzettséggel rendelkezik. Mivel az alapfokú végzettségűek munkaerőpiac felé történő orientálására eddig a közmunkaprogramon kívül más eredményes eszköz nem adódott, ezért ezen esélyhátrányra megfelelő megoldási alternatívák alkotása, illetve a meglévők térségi differenciákhoz igazodó átdolgozása kiemelten fontos feladat. A kérdéses személyek helyzetét tovább rontja, hogy tartós elszakadásuk a munkavállalástól nagy valószínűséggel bekövetkezik, amelynek következtében párhuzamosan romlani kezdenek anyagi kilátásaik, motiváltsági és munkaszocializációval kapcsolatos mutatóik, illetve a megélhetési kényszerből fakadóan a feketemunka vállalására való hajlandóság, annak minden hátrányával (járulékfizetés elmaradása) és kockázatával (kiszolgáltatott munkahely, bérezés, munkaidő, esetlegesen nem megfelelő munkakörülmények) együtt.

3.2. A munkaerőpiac által preferált kompetenciák

A munkaerőpiacon preferált kompetenciák alakulása sok hasonlóságot mutat a képzettségi szinttel, azzal a különbséggel, hogy egyes ismeretek – amelyeket az iskolákban nem, vagy nem kellő hangsúllyal szoktak oktatni, azonban a „való életben” is elsajátíthatóak – kedvező értékekkel bírnak (3. ábra).

Térségi szinten és a települések többségében is az idegennyelv-ismeret alakult a legrosszabbul. Átlaga, összesített formában alig haladta meg az 1-et (1,31), amely tekintve, hogy ez volt a legalacsonyabb választható érték, gyakorlatilag a nullához konvergált. Az alacsony érték háttérében elsősorban az húzódott meg, hogy a vizsgált csoport körében megszerzett végzettségeket adó intézmények (szakközépiskola, szakmunkásképző stb.), nem, vagy a gimnáziumok esetében csak kis mértékben fektettek hangsúlyt az idegen nyelv, illetve az azzal kapcsolatos készségek elsajátítására. Ebből kifolyólag a vizsgált csoport tagjai még megfelelő igényeik esetén sem rendelkezhetek a nyelvtanulás lehetőségével, amelyet a magántanárnál való tanulás terén nehezített a csoport tagjaira jellemző rossz anyagi helyzet. A helyhez kötött csoport ráadásul tanulás céljából sem nagyon tud mobilizálódni, így effektíve kénytelen beérni a helyi közép fokú oktatási intézmények képzési vertikumával, amely alternatívák közül egyedül a Petőfi Sándor Gimnázium kínál némiképp versenyképes nyelvi képzést. Éppen ezért nem meglepő, hogy a nyelvismeret kompetenciájának alacsony foka egyúttal az egyik leghomogénebb területi eloszlást mutató tényező, hiszen a hátrányos helyzet e tekintetben térségi szinten hasonló és mind a két kistérségben egyaránt ható elemekből táplálkozik.

Ugyanez a helyzet a térségi szinten 1,56-os átlagértéket adó pályázati írási képességgel, amely területi szinten nézve egy enyhe ÉK-DNy lejtőt képez. Mivel az értékek elég alacsonyak, és a legjobb mutatóval rendelkező Hantos esetében is éppen, hogy eléri a 2,5-öt, komoly területi háttérhatásokra vonatkozó ok-okozati összefüggéseket e tekintetben nem érdemes keresni. Ez persze nem változtat azon a tényen, hogy az utolsó két helyen végzett kompetencia egyike sem haladja meg (még települési szinten sem), a nem túl jónak mondható közepes 2,5-ös értéket, azaz ezen két elem esetében tulajdonképpen annak teljes hiányára, vagy a munkaerőpiaci igényeket nem elérő szintjére kell következtetni.

Kicsit jobb a helyzet a számítástechnikai ismeretek terén, amelyek összességében nézve éppen elérték, egyes településeken azonban meg is haladták a 2-es átlagértéket. Ezt az értéket két oldalról megközelítve lehet értelmezni. Egyfelől a munkanélküliek jelentős része idősebb munkavállaló, amely személyek aránya az LHH-s munkanélküliek körében még felül is reprezentált az álláskeresők teljes csoportjához képest. Ezek a munkanélküliek a számítástechnikával fiatal korukban, az iskolák padjai között még nem, vagy nem kellő mértékben találkoztak, azaz többségük átélte és nem beleszületett az információs forradalom vívmányainak megjelenésébe, amelyet 1990 előtt még bizonyos mértékben korlátoztak is (COCOM listák). Ebből kifolyólag illetően ismereteket csak az szerezhettek, akiben volt kellő elszántság és affinitás, hogy a változásokhoz alkalmazkodjon és azokat lekövesse. Erre azonban az LHH-s munkanélküliek csoportjába tartozó idősebb személyeknek sok esetben még a lehetősége (anyagi korlátok) sem adatott meg, arról csak említést téve, hogy az új ismeretek integrálása a képzettségi szint csökkenésével egyre nagyobb nehézségeket és erőfeszítéseket von maga után.

Másfelől azonban az LHH-s álláskeresők körében is egyre magasabb azoknak az aránya, akik 1980 után születtek, azaz többségében már az iskolákban is találkoztak az egyre nagyobb számban megjelenő számítógépekkel. Ők, jelen felmérésben 23,93%-ot tettek ki. Az általános és később középiskolában szerzett tudás náluk az egyre olcsóbb és ezáltal a kevésbé előnyös anyagi helyzetűek számára is megfizethető számítógépek otthoni megjelenésével kiegészülve könnyebben épült be a hétköznapi szintű, gyakorlati ismeretek körébe, ezáltal növelve a csoport általános számítástechnikai kompetenciáit és javítva munkaerőpiaci integrációs esélyeit. A jobb számítástechnikai ismeretek szükségességénél fontos hangsúlyozni, hogy ez a kompetencia nem csak a kedvezőbb elhelyezkedési esélyek szempontjából fontos, hanem elengedhetetlen a hétköznapi ügyintézés, információszerzés és nem utolsósorban a tanulásban és a képzéseken történő hatékony részvétel szempontjából is. Területi alapon vizsgálva a kérdést, annak ellenére, hogy mennyire általánosnak vélt kompetenciáról van szó, a vizsgált tényezők közül ez az, amelyik a második legnagyobb terjedelemmel (1,65) rendelkezik. A sor élén olyan települések állnak, mint Alap, Enying, Sárbogárd, de tőlük nem sokkal marad el a középmezőnybe sorolható Cece, Hantos, Lajoskomárom, Mátyásdomb, Mezőszilas, Nagylók és Sáregres sem. Az élboly esetében feltűnő, hogy mind a két kistérségi központ jó értékekkel szerepelteti magát, amely a korábban vázolt két okozati elem tekintetében a fiatalok által képviselt magasabb hányadára vezethető vissza. Alap kiugró értéke önmagában nem sokat jelent, ugyanis ilyen alacsony átlagoknál akár csak egy jobban képzett munkanélküli is az 5-ös érték felé tudja mozdítani az értéket, amely természetesen szórását tekintve továbbra is az alsó hányadban mozog. Ugyanez a szórás a városokra kevésbé jellemző, tehát itt valódi versenyelőnyről lehet beszélni. A középmezőny

településeinek foglalkoztatási helyzetükből fakadó differenciáltsága azonban arra a két fontos összefüggésre világít rá, miszerint a számítástechnikai ismeret megléte, vagy hiánya – az idegennyelv-ismerethez hasonlóan – nem sokban járul hozzá az elhelyezkedési esélyekhez, illetve, hogy a mára vidéken is kiépített színvonalas (elég csak a Mátyásdombi kiemelt felszereltséggel rendelkező igen nívós általános iskolát tekinteni) számítástechnika oktatás az ebben a kompetenciában meglévő különbségeket már összemosta.

A munkaerőpiaci helyzet szempontjából előbbi állítás kiemelése fontos. Problémát (vagy éppen jó hírt) ugyanis az jelent, hogy a fenti két kompetencia a kérdéses személyek végzettségével jó eséllyel megszerezhető munkahelyeknél nem, vagy csak kevésbé fajsúlyosak, mivel azok inkább a magasabb elvárásokkal és elsősorban minimum középfokú végzettséggel (nem ideszámítva a szakmunkás képzettséget) végezhető állásoknál számítanak alapkövetelménynek. Ezek közé az ismeretek közé tartozik egyébként a pályázatírás is, amely ismeret átlagainak igen magas terjedelme (2,5) és szintén alacsony értékei annak elhanyagolható voltát hangsúlyozzák. Ez utóbbi állítást igazolja az az interjúkból levezethető következtetés is, hogy a csoport szempontjából releváns fő foglalkoztatók ezt a fontosnak feltételezett kompetenciát egyébként nem is igényelték. Éppen ezért kell a hangsúlyt a maradék két elemre, az önéletrajzírásra és a legfontosabb csoportirányításra, csapatban való boldogulásra helyezni. Térségi szinten sajnos ezek a kompetenciák sem mutatnak túl kedvező értékeket. Az önéletrajzírás átlaga a 2,25-ös, a csapatban való boldogulásé a 2,32-es értéket vette fel, amelyhez a fenti sorrendben 1,27-es és 2,25-ös terjedelem, illetve 0,33-as és 0,54-es szórás társult. A kérdés tehát nemcsak, hogy összességében kedvezőtlenül alakul, a térségen – és ezáltal az LHH- munkanélküliek csoportján – belül ehhez még igen erőteljes szélsőségek is társulnak. Az önéletrajzírás fontossága önmagában a piaci szférában megszerezhető munkahelyekért folyó versenyben jelenik meg, azonban az is számottevő elem, hogy ezen kompetencia alakulásából lehet következtetni a verbális és elsősorban az íráskészségre, amely tényezők megfelelő foka a versenyszféra munkahelyeinél, elsősorban a tercier szektorban elengedhetetlen.

A települési átlagok alakulása szempontjából az önéletrajzírás és a csapatban való boldogulás tekintetében is megmutatkozik egy ÉK-DNy és kisebb mértékben egy K-Ny szakadék, mindegyik esetben előbbi előnyére. A csapatban való boldogulás képessége érte el a legmagasabb értékeket (Hantos – 3,75, Sáregres – 3,4, Kisláng 2,67). Ez az egyetlen olyan kompetencia, amely 3-as szintet meghaladó átlaggal rendelkezett, és amely egyébként összefüggést mutat a munkanélküliségi ráták területi eloszlásával is. Egy két kivételtől eltekintve ugyanis (amely kivételek mögött ismételt a szélsőséges eloszlás áll), ott, ahol magasabb volt a munkanélküliségi ráta 2010-ben, alacsonyabb volt a csapatban való boldogulás képessége és fordítva (pl. Igar, Vajta, Mátyásdomb, Szabadhidvég, Lepsény, Alap, Hantos, Nagylók stb.) Tehát a csapatban való jó boldogulás valóban növeli az LHH-s munkanélküliek elhelyezkedési esélyeit, amely érthető azon munkakörök ismeretében, amelyek a csoport számára elérhetőek. Ilyenek többek között az idényjellegű, szakképesítést nem igénylő mezőgazdasági munkák, építőipari és egyéb segédmunkák, illetve a kiemelkedő foglalkoztatási volumennel rendelkező közmunkaprogram, amelyek mindegyike előnyként, sőt sok esetben alapvárásként jelöli meg, hogy a munkanélküli megfelelő csapatjátékos és ezáltal nagyobb hatékonyságú munkaerő legyen.

Más a helyzet a csoportirányítás képességével, amellyel az LHH-s munkanélküliek többsége nem, vagy nem megfelelően rendelkezik. Ilyen képesítéssel senki sem bír, azonban, ami még komolyabb nehézség, hogy a többség az ehhez szükséges kompetenciáknak is híján van. A fő problémát az okozza, hogy ha még valaki kvalitását tekintve alkalmas is lenne rá, hogy egy-egy brigádot elvezessen, a többiek elfogadása nélkül erre aligha nyílna módja, ilyen fajta „legitimációt” pedig nagy valószínűséggel pont nem a jobb képességekkel rendelkező személyek, hanem a többséggel egy értékrenden és képzettségi színvonalon állók kaphatnának. A probléma e tekintetben nem a munkahelyekért folyó versenyben csúcsosodik ki, hanem a közfoglalkoztatás, mint aktív munkaerőpiaci eszköz alkalmazásának és alkalmazhatóságának kérdésében. A jelenlegi szabályozás ugyanis nem ad szakirányítói gárdát a brigádok élére, azaz erre a posztra is a javarészt LHH-s munkanélkülieket tömörítő foglalkoztatás-helyettesítő támogatásban részesülők köréből kell embereket verbuválni, akiknél a fent említettekből fakadó feszültségforrások egyértelműen kiütköznek. Megoldást egy szakirányítói gárda kiképzése és alkalmazása, esetlegesen az LHH-s munkanélküliekre alapozott hasonló végzettséget adó képzési elem

beiktatása, vagy a szakirányító kezébe megfelelő szankcionálási, és ami még fontosabb, motivációs eszközök adása jelentene. Jelenleg a csoportirányítás kompetenciája homogén eloszlás mellett igen alacsony értékekkel jellemezhető.

4. Következtetések és megoldási javaslatok

A tanulmány több szempontú, elsősorban primer módszerekkel rávilágított arra, hogy az alacsony átlagos képzettségi szint nemcsak a térség egyik legsúlyosabb problémája, hanem a munkaerőpiaci helyzetben tapasztalható területi differenciák egyik fő faktora is. A korábban megszerzett képzettségek igen nagy hányada elavult, vagy olyan – aktuálisan – válságágazathoz tartozik, mint az építőipar, amelynek munkaerőigénye szintén erőteljesen alúlmúlja a rendelkezésre álló erőforrásokat. A piaci szféra nem tud mit kezdeni az effektíve szakmával nem rendelkező érettségizettek körével, akik, ha nem tudják, vagy akarják folytatni tanulmányaikat, a középfokú végzettséggel rendelkezők csoportjának leghátrányosabb helyzetű tagjaivá válnak. A helyzetet súlyosbítja, hogy az alacsonyabb végzettség erőteljesen indukálja az elhelyezkedésben nem bízókat, vagy a lakhelyen történő elhelyezkedésben reménykedők számának növekedését. Ez elsősorban annak tudható be, hogy az alacsony végzettséggel rendelkezők egyfelől rosszabbnak tartják munkaerőpiaci esélyeiket, másfelől pedig hagyományosan egy kevésbé mobilis réteget alkotnak. Nem véletlen tehát, hogy az említett kategória részaránya az átlagnál magasabb az alacsony végzettségűeket nagyobb arányban tömörítő településeken, Vajtán, Sáregresen, Cecén, Mezőkomáromban, Szabadhídvégen és Mezőszentgyörgyön is. Ennek területi szempontból is releváns folyamánya, hogy azok, akik nem tartják ismereteiket versenyképesnek, a helyben történő elhelyezkedésben jobban bíznak, mint a végzettségükről kedvezőbben vélekedő LHH-s munkanélküliek. Ez kapcsolódik egyfelől a magasabb fokú rugalmatlansághoz, illetve pesszimizmushoz, azonban – és ez e tekintetben még fontosabb – a közmunkaprogramról, mint a helyben történő foglalkoztatás egyik eszközéről történő vélekedéshez is. A közmunkaprogram minden előnyével együtt tehát elég gyorsan beépült az LHH-s munkanélküliek meglátásaiba, úgy, mint egy lehetséges és úgy is, mint a legnagyobb eséllyel megragadható elhelyezkedési alternatíva egyaránt. A lakhelyen történő elhelyezkedés tehát e tekintetben valóban reálisan jelenik meg, preferáltsága pedig – sok egyéb mellett – rámutat arra is, hogy a helyi LHH-s munkanélkülieknek milyen fokú az ebbe a foglalkoztatási formába vetett bizalma.

A problémát súlyosbítja, hogy, bár a képzés szükségessége számottevő, a különböző tanfolyamokon való részvételi hajlandóság ugyanakkor 50 és 70% között mozog. Az érintett települések egyfelől a foglalkoztatási depresszió tagjai, másfelől szinte kivétel nélkül a magasabb munkanélküliségi rátával rendelkezők körébe tartoznak. Bár egyértelmű magyarázatot ez a szempont nem ad a foglalkoztatási depresszió mibenlétére (Igar például egész jól áll, holott a munkaerőpiaci helyzete a legrosszabb), mindenképpen egy plusz elemként jelenik meg, amely a munkavállalók rugalmasságán és motiváltságán keresztül közelebb visz a területi különbségek hátterének értelmezéséhez. A fenti értékek tekintetében legrosszabb helyzetben lévő falvak problémája két elemből táplálkozik, amelyek közül az első a motiváció esetleges hiánya, míg a második a képzéseken való részvételt ellehetetlenítő anyagi/családi stb. pozíció.

Ezen elemek közül első kezelése problémásabb, hiszen a motiváció hiányának szubjektív elemeit önmagában nehéz javítani. Ehhez elsősorban az egyént érintő olyan tényezők szükségesek, mint a jobb életkilátások esélye, vagy a leendő magasabb jövedelem valószínűsíthetősége, esetleg a képzésen való részvételért folyósított összeg, azonban ezek mindegyike csak esetlegesen és egyénenként eltérő hatásokkal hathat. A motiváció növelésének másik gátja, hogy a feketemunkában, vagy az illegális gazdasági tevékenységben működő személyek számára nem is érdek helyzetük módosítása, hacsak a felkínált alternatíva nem kedvezőbb, mint az az életszituáció, amelyben jelenleg érintettek. A képzésekkel kapcsolatos motiválatlanság emellett olyan elemekből is táplálkozik, mint az idős kor, amely szintén egyértelműen csökkenti a munkanélküliek továbbtanulási hajlandóságát.

A képzéseken való részvétel külső (félig meddig a szubjektív döntéstől független) akadály a érintett csoport korlátozott anyagi helyzetéből (szegények magas aránya), illetve a családi kötöttségekből (családi állapot) táplálkozik. A fenti problémák megoldása könnyebb, például a képzések kedvező beárazásával, vagy éppen ingyenessé tételével, a mobilitást megkönnyítő „tanulójáratok” alkalmazásával, vagy az oktatásban való részvétel anyagi támogatásával.

Mindent összevetve a képzés mégis jól alkalmazható, a térségben közel 50% által bizalommal fogadott eszköz, amelynek a megfelelő alkalmazhatósága azonban sokban megköveteli, hogy a jelenlegi képzési szerkezet megváltozzon. Ahhoz, hogy a főleg alapkörű, vagy szakmunkás képzettségű személyek számára ez a módszer megoldás lehessen, elsősorban ugyanis lehetővé kell tenni, hogy a megszerzett kurzusokon a kevésbé képzettek is megfelelő eséllyel indulhassanak. Fontos lenne továbbá, hogy célzott, esetlegesen az alapkörű kompetenciákat is erősítő képzések jölessenek létre, mivel azok hiányában az induló tanfolyamokat az LHH-s munkanélküliek nem tudják megfelelően elvégezni. Igen fontos elem a költségek csökkentése, vagy a képzések ingyenessé tétele, amelyek elsősorban a rossz anyagi helyzetre tekintettel az igénybevehetőség kiterjesztésének alapfeltételei.

Ugyanakkor a nyolc általánossal vagy kevesebbrel rendelkező munkavállalók a tapasztalatok szerint az általános kompetenciák tekintetében is alulmaradnak a munkahelyekért folyó versenyben. Az esetenként előforduló, de relatíve kis arányú analfabetizmus mellett ugyanis sokkal gyakoribb a funkcionális analfabetizmus megjelenése, amely nemcsak hogy a piaci szférán történő helytállást, de a munkahelykereséssel járó általános elvárások teljesítését is megnehezíti. A fenti álláskeresőket esetében különösen felértékelődik az olyan eszközök szerepe, mint az állami szféra közfoglalkoztatása, vagy a civil szféra munkaerőpiaci reintegrációt segítő lehetőségei.

A vizsgált kompetenciák közül térségi szinten és a települések többségében is az idegennyelv-ismeret alakult a legrosszabbul. A megszerzett végzettségeket adó intézmények, nem, vagy a gimnáziumok esetében csak kis mértékben fektetik a hangsúlyt az idegen nyelv, illetve az azzal kapcsolatos készségek elsajátítására. A helyhez kötött csoport ráadásul tanulás céljából sem nagyon tud mobilizálódni, így effektíve kénytelen beérni a helyi középfokú oktatási intézmények képzési vertikumával. Éppen ezért nem meglepő, hogy a nyelvismeret kompetenciájának alacsony foka egyúttal az egyik leghomogénebb területi eloszlást mutató tényező, hisz a hátrányos helyzet e tekintetben térségi szinten hasonló és mind a két kistérségben egyaránt ható elemekből táplálkozik.

A munkanélküliek jelentős része ugyanakkor idősebb munkavállaló, amely személyek aránya az LHH-s munkanélküliek körében még felül is reprezentált az álláskereső teljes csoportjához képest. A korstruktúra fenti alakulása összefügg egy másik kompetencia hiányával is. Ezek a munkanélküliek a számítástechnikával fiatal korukban, az iskolák padjai között még nem, vagy nem igen találkoztak, azaz többségük átélte és nem beleszületett az információs forradalom vívmányainak megjelenésébe. Ebből kifolyólag illetően ismereteket csak az szerezhettek, akiben volt kellő elszántság és affinitás, hogy a változásokhoz alkalmazkodjon és azokat lekövesse. Erre azonban az LHH-s munkanélküliek csoportjába tartozó idősebb személyeknek sok esetben még a lehetősége sem adódott meg, arról nem is beszélve, hogy az új ismeretek integrálása a képzettségi szint csökkenésével egyre nagyobb nehézségeket és erőfeszítéseket von maga után.

A vizsgált kompetenciák közül talán a csapatban való jó boldogulás az, amely valóban növelheti az LHH-s munkanélküliek elhelyezkedési esélyeit, amely érthető azon munkakörök fényében, amelyek a csoport számára elérhetőek. Ilyenek többek között az időnyellegű, szakképesítést nem igénylő mezőgazdasági munkák, építőipari és egyéb segédmunkák, illetve a kiemelkedő foglalkoztatási volumennel rendelkező közmunkaprogram, amelyek mindegyike előnyként, sőt sok esetben alapvárásként jelöli meg, hogy a munkanélküli megfelelő csapatjátékos és ezáltal nagyobb hatékonyságú munkaerő legyen.

Ugyanakkor a kompetenciák aggregált átlagát nézve lehetőség nyílik arra, hogy a problémakör területi differenciáira a legkonzekvenszebb módon tekintsünk. Ebből a szempontból a három legfontosabb megállapítás az alábbiakban foglalható össze:

1. Egyöntetűen alacsonyak az átlagok, az általános kompetenciák fejlesztése elengedhetetlen.
2. A szélsőségek jól láthatóak, a különbségek erőteljesek, területileg koncentráltak.
3. Mutatható összefüggés a települések munkaerőpiaci helyzete és az aggregált kompetenciaátlagok alakulása között.

Komoly probléma tehát, hogy a képzettség hiánya mellett az általános munkaerőpiaci kompetenciák is igen kedvezőtlenül alakulnak, hiszen míg előbbi fejlesztése a megfelelő képességekre építve idősebb korban is megoldható, addig a munkaerőpiaci alkalmazkodóképesség és a megfelelő rugalmasság elsősorban fiatalabb korban javítható. Az, hogy a legjobb átlagokat mutató települések sem érik el a 2,5-ös szintet rámutat, hogy szükséges vagy ezen elemek erősítése az LHH-s munkanélküliek körében, vagy

a foglalkoztatóknál kell beépíteni az alapvető kompetenciák fejlesztését. Természetesen ez esetben nem egyszerű kompetenciaalapú oktatásról van szó, mivel korosabb munkavállalókat érint a probléma, a munkaerőpiaci rugalmasság hatékony fejlesztése csak egyéb esetlegesen szakismeretet adó képzés keretein belül, a képzési struktúrába integrálva (elsősorban esti középiskolák, OKJ, FSZ) oldhatóak meg kellő hatékonysággal.

Irodalom

- ÁBRAHÁM Á. – KERTESI G. 1996: A munkanélküliség regionális egyenlőtlenségei. *Közgazdasági Szemle*, 43. 1996. Budapest, 1996, pp. 653–681.
- ALPEK B. L. 2012: Hátrányos helyzetű munkanélküliek területi esélyei Fejér megyében. Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Kézirat. 120 p.
- LUX J. 2003: Összefoglaló „Hátrányos helyzetű csoportok és egyének munkaerő-piaci integrációjának támogatása” című kutatáshoz. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 2003. 15 p.
- MAYER J. 2002: A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok kialakulása, a felzárkóztatás lehetőségei. In: Palotás Z. (szerk.) 2003: Önkormányzat és közoktatás 2002. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2003.
- ÓRY M. 2005: Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest, 2005, 144 p.
- SZÉKELY É., TÉSITS R. 2009: Employment possibilities of the Gypsies - employers' attitude in Baranya County. In: Kovács B (szerk.): Társadalom és gazdaság - új trendek és kihívások. Baja, Eötvös József Főiskola, 2009. pp. 1-24.
- TÉSITS R., SZÉKELY É. 2007: A részmunkaidős foglalkoztatás terjedésének lehetőségei. *Humánpolitikai Szemle* 2007, 18:(4) pp. 3-21.
- TÉSITS R., SZÉKELY É. 2007: An Atypical Reply for Social-economic Crisis: Part-time Employment in Hungary. In: Kryńska Elżbieta (szerk.): Labour market, unemployment. Lodz, University of Lodz, 2007. pp. 41-62.
- VÁRADI M. M. 2004: Az esélyegyenlőség jelene és javításának lehetséges módjai a munkaerőpiaci versenyben, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra. MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztálya, A tudomány a gyakorlat szolgálatában. A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei. c. konferencia, 2004, 10 p.